

E. P. Tibbe, *R. N. Roland Holst. Arbeid en schoonheid vereend. Opvattingen over Gemeenschapskunst* (Dissertatie Vrije Universiteit 1994, Nijmeegse kunsthistorische studies II; Amsterdam: Architectura & Naturapers, 1994, 473 blz., f95,-, ISBN 90 71570 39 8).

Richard Roland Holst (1868-1938), afkomstig uit een Amsterdamse bankiersfamilie, begon zijn loopbaan als landschapschilder. Onder invloed van de idee van de 'gemeenschapskunst', die in Nederland vanaf 1892 opgang maakte, concentreerde hij zich op de 'monumentale' wanddecoratie. In 1897 werd hij lid van de SDAR. Van het socialisme verwachtte hij een samenleving waarin de tegenstelling tussen burger en kunstenaar zou zijn opgeheven; de kunstenaar zou zich met vreugde kunnen onderwerpen aan de wil van de gemeenschap, en deze zou het beste empooi weten te vinden voor zijn artistieke gaven. Inderdaad vervulde hij enkele belangrijke opdrachten met een socialistische strekking, zoals de wandversieringen in het Amsterdamse kantoor van de Diamantwerkersbond, maar hij nam ook andersoortige taken op zich, van theateraffiches tot glas-in-lood-ramen voor verschillende overheidsgebouwen en zelfs voor de Utrechtse Domkerk. Officiële erkenning volgde in 1918 met zijn benoeming tot hoogleraar aan de kunstacademie in Amsterdam; van 1925 tot 1933 was hij er directeur. Zijn laatste grote werk was de decoratie van het (nu afgebroken) gebouw van de Hoge Raad in Den Haag.

In het woord vooraf bij haar omvangrijke Amsterdamse proefschrift vertelt Lieske Tibbe hoe zij Roland Holst eerst zag als model van een socialistisch geëngageerd kunstenaar, hem vervolgens naar Duitse neo-marxistische trant veroordeelde als een slechts in schijn progressieve bourgeois, en tenslotte besloot hem als voorbeeld te nemen van de contradicties waarmee de socialistische kunstopvatting in Nederland vanaf het begin te maken had. Roland Holst heeft tamelijk veel geschreven, zodat het nauwkeurig valt na te gaan hoe hij zich de positie van de kunstenaar onder het socialisme voorstelde. Tibbe besteedt uitvoerig aandacht aan de herkomst van zijn denkbeelden en de wijze waarop hij zijn plannen en doelstellingen rechtvaardigde. Het boek is, zegt zij uitdrukkelijk, niet bedoeld als biografie. Over het particuliere leven van Roland Holst en zijn huwelijk met de dichteres Henriette Roland Holst-van der Schalk bestaan allerlei geruchten, die zij bevestigen noch ontkennen wil. Een afkeer van psychologische duidingen verleidt haar zelfs tot de uitspraak dat in het leven van Holst 'grote dramatische spanningen' ontbraken. Toch komen alle aspecten van de loopbaan van Holst tot in detail aan de orde. De brieven die Tibbe overvloedig citeert geven een duidelijke indruk van zijn persoonlijkheid. Het biografische materiaal wordt echter gepresenteerd in omgekeerde volgorde, afdalend van de theorie naar de praktijk, zodat de jeugdjaren en het vroege werk eerst vanaf bladzijde 289 aan de orde komen. Er is daardoor nogal wat herhaling, en het is niet altijd gemakkelijk te zien wat men waar kan vinden.

Het denkbeeld van de 'gemeenschapskunst' berustte op de veronderstelling dat de beeldende kunst in de pre-moderne culturen, van de oude Egyptenaren tot de Middeleeuwen, een harmonieuze uitdrukking was van de hoogste idealen van de samenleving. Sedert de introductie van de vrije markt in de Renaissance was de kunstenaar gedwongen zich te richten op vertolking en verheerlijking van individuele gevoelens. Hieruit volgde een chaotisch subjectivisme, dat in de romantische kunst van de negentiende eeuw een dieptepunt bereikte. Er kon maar één uitweg zijn: een terugkeer naar een kunst op vaste, algemeen gedeelde grondslagen, en daarmee een herstel van het kunstenaarschap als een bovenpersoonlijke taak. In de twintigste eeuw zou de maatschappij opnieuw een dergelijk evenwicht van idee en inspiratie bereiken. Dit ideaal was niet noodzakelijk verbonden met het socialisme. In Nederland werd het ook aangehangen door een katholiek als Antoon Derkinderen en in afgezwakte vorm door een liberaal als Jan Veth. Evenmin schreef het een bepaalde stijl voor. Roland Holst moest zich na 1920 verdedigen tegen Theo van Doesburg, die er, net als Mondriaan, een volkomen abstracte vormgeving uit afleidde.

Ook bij Holst zelf was het geen samenhangende doctrine. Zijn opvattingen over kunst en maatschappij ontleende hij aan William Morris en in nog sterkere mate aan John Ruskin. De historisch onhoudbare voorstelling van een radicale breuk in de Renaissance gaat in hoofdzaak op diens ideeën terug. Voor Hoists stilistische ontwikkeling zijn, naar Tibbe veronderstelt, de artikelen van Albert Aurier over Gauguin en Van Gogh beslissend geweest. Hier werden voor het eerst twee van zijn vaste principes verwoord: de schilderkunst als een bewerking van het platte vlak en als een weergave van suggestieve symbolische 'beelden'. Het is overigens de vraag of voorbeelden uit de praktijk, bijvoorbeeld van Derkinderen of Puvis de Chavannes, niet even belangrijk zijn geweest. Tibbe vindt zelfs overeenkomsten tussen bepaalde uitspraken van Aurier en de gedachten van Huizinga over het historische 'beeld' in zijn oratie van 1905. Dit bewijst eerder hoe moeilijk het is om dergelijke opvattingen tot één enkele bron te herleiden.

In politiek opzicht sloot Roland Holst zich aan bij de variant van het marxisme die omstreeks de eeuwwisseling in de SDAP overheerste. Het werk voor de partij gaf hij na enkele jaren echter weer op. Het is waarschijnlijk dat hij zich nog het beste thuis voelde bij het Engelse Fabian-socialisme. Ook zijn vriendschap met Henri Polak wijst in die richting. De overgang naar het communisme heeft hij, anders dan zijn echtgenote en een oude vriend als Herman Gorter, nooit gemaakt. In de jaren 1920 raakte hij onder de indruk van Spengler. Zijn aanvankelijke optimisme sloeg toen om in een verbitterde afweer tegen de verwildering en beginselloosheid die hij om zich heen meende te zien. Terwijl hij zich eerst als vertolker van een geest van vernieuwing had beschouwd, eindigde hij zijn loopbaan met het gevoel dwars tegen de eigen tijd in te gaan. Het contact met Huizinga heeft hem zeker in deze overtuiging gesterkt.

Met deze dissertatie heeft Lieske Tibbe een wat al te breedvoerig en niet altijd fraai geformuleerd, maar bijzonder nuttig werk geschreven, dat veel inzicht biedt in de ideeën van de generatie kunstenaars die in het Nederlandse *fin-de-siècle* opgroeide. Het boek is verzorgd uitgegeven, al is het jammer dat een enkele illustratie is verwisseld en dat de bijschriften niet direct bij de afbeeldingen zijn geplaatst. Een conclusie had niet mogen ontbreken. Op de vraag die aan het begin stond van het onderzoek krijgt de lezer geen eenduidig antwoord. Tibbe constateert dat Roland Holst zeer beslist de wandschilderkunst prefereerde boven de kunstnijverheid, die even goed paste in de ideologie van de 'gemeenschapskunst'. Kan dit zijn omdat de wandschilderkunst altijd een veel nauwere relatie onderhoudt tot de macht? De maatschappelijke dienstbaarheid vond in deze leer gewoonlijk compensatie in de voorstelling van een priesterschap, dat de kunstenaar opnieuw boven de menigte uittilde. Ook in zijn persoonlijke optreden was Roland Holst niet vrij van autoritaire trekken. Was hij, zoals dikwijls is gezegd, in wezen een conservatieve aristocraat, die in het socialisme een tijdlang een middel zag om de moderne massasamenleving in ordelijke banen te leiden? Zijn kunst, die een variant bleef van de 'art nouveau', deed weinig om het publiek te behagen. Populair was zij nooit, en de kans op een nieuwe waardering is klein. Toch hebben de producten van de 'gemeenschapskunst' gedurende enkele decennia in de openbare gebouwen het officiële gezicht van Nederland bepaald. Zonder deze esthetische ondersteuning, of zij achteraf als conservatief moet worden uitgelegd of niet, zou het Nederlandse socialisme veel armer zijn geweest.

R. Bhagwanbali, *Contracten voor Suriname. Arbeidsmigratie vanuit Brits-Indië onder het indentured-labourstelsel 1873-1916* (Dissertatie Nijmegen 1996; Den Haag: Amrit, 1996, 263 blz., ISBN 90 74897 12 6).

Hoe is het mogelijk, dat grote groepen Aziaten uit vrije wil naar het Caribische gebied wilden komen om daar het onmenselijke plantagewerk te verrichten, waarvan de slaven na hun vrijlating eindelijk verlost waren? Deze vraag heeft tot nu toe het internationale onderzoek naar de geschiedenis van de Aziatische contractarbeid overheerst en daarbij is een tweedeling der geesten ontstaan. Een groep onderzoekers houdt vol, dat het ronselen, het vervoer, de tewerkstelling en de plantagearbeid op essentiële punten gelijk waren aan wat de Afrikanen hadden moeten doorstaan, wanneer zij als slaaf naar de Nieuwe Wereld werden gebracht. Anderen wijzen er daarentegen op, dat de contractmigratie op essentiële punten afweek van slavenhandel en slavernij.

Kan de 'casus' Suriname nieuw licht op dit probleem werpen? De auteur van de hier besproken dissertatie probeert op deze vraag een antwoord te vinden door zich te concentreren op twee stadia uit het migrantenleven van de ruim 33.000 Indiërs, die tussen 1873 en 1916 naar Suriname zijn gekomen: de werving en de verscheping.

De conclusies, die Bhagwanbali presenteert zijn weliswaar voorzichtig en soms tentatief, maar onderschrijven in grote lijnen de 'voluntaristische' interpretatie van de contractmigratie. Zo constateert de auteur dat de meeste contractanten zich wel degelijk bewust voor werk overzee lieten werven en bewust voor Suriname kozen, omdat de contractvoorwaarden voor die kolonie wat gunstiger waren dan voor de meeste andere bestemmingen. Voorts lijkt de auteur redelijk tevreden te zijn over de wijze, waarop het wervingssysteem functioneerde. Natuurlijk was er in de lange keten, die liep van emigratie-agent, tot sub-agenten, *arkatia's* en hulp-*arkatia's* wel een zwakke schakel, maar de auteur is overtuigd, dat de Britse koloniale overheid in India er veel aan gelegen was om misstanden in de werving uit te bannen. Trouwens, *intending migrants*, die onder valse voorwendselen waren geronseld, kostten veel geld, omdat ze op kosten van de wervers weer teruggestuurd werden. Het systeem corrigeerde zo zichzelf. Tot slot lijkt ook het transport van de migranten de goedkeuring van de auteur te kunnen wegdragen. In vergelijking met de sterfte aan boord van schepen met Europese migranten voor Noord-Amerika was het sterftepercentage onder de Indiase passagiers op weg naar Suriname relatief laag.

Deze conclusies doen vermoeden, dat we hier te maken hebben met een proefschrift dat is gebaseerd op de analyse van veel kwantitatieve bronnen. Niets is echter minder waar. De auteur heeft weliswaar veel kwantitatief materiaal onder ogen gehad, maar de presentatie daarvan is gebrekkig en zelfs soms zinloos. Voorts lijkt de auteur zijn best te doen om ten aanzien van een aantal belangrijke vragen betreffende de werving en het vervoer het antwoord schuldig te blijven. Hij constateert slechts dat er een aantal elkaar tegensprekende interpretaties bestaan en trekt zich vervolgens geruisloos terug. Een derde onvergeeflijk manco betreft het literatuuronderzoek. Uit de literatuuropgave blijkt, dat vrijwel alle studies over de contractmigratie ontbreken, die de afgelopen tien jaar zijn gepubliceerd.

Overigens is dit laatstgenoemde defect nog het gemakkelijkst te verklaren. In het voorwoord wordt — heel versleuteld — verteld, dat de auteur vele jaren lang tevergeefs heeft geprobeerd met zijn manuscript in Leiden de doctorsgraad te verwerven en dat hem dat ten lange leste in Nijmegen gelukt is. Intussen raakte de literatuurlijst verouderd.

Die veroudering komt aan het licht bij de bespreking van de sterfte aan boord van de 'koelieschepen'. Daaruit blijkt dat deze op de schepen naar Suriname steeds hoger was dan het gemiddelde. Waarom? De auteur zelf zegt vaag: '... door omstandigheden tijdens de overtocht,